

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

**POLITICKÁ PARTICIPÁCIA RÓMSKEJ MENŠINY NA
PARLAMENTNEJ ÚROVNI NA SLOVENSKU OD ROKU 1989**

BAKALÁRSKA PRÁCA

Bratislava, 2016

Martin Kvetko

BRATISLAVSKÁ MEDZINÁRODNÁ ŠKOLA LIBERÁLNYCH ŠTÚDIÍ

**POLITICKÁ PARTICIPÁCIA RÓMSKEJ MENŠINY NA
PARLAMENTNEJ ÚROVNI NA SLOVENSKU OD ROKU 1989**

BAKALÁRSKA PRÁCA

Študijný program: Liberálne štúdiá

Študijný odbor : 3. 1. 6 Politológia

Vedúci bakalárskej práce: Prof. PhDr. Iveta Radičová, PhD

Stupeň kvalifikácie: bakalár (Bc.)

Dátum odovzdania práce: 22.02.2016

Dátum obhajoby: 10. 06. 2016

Bratislava, 2016

Martin Kvetko

Autor bakalárskej práce: Martin Kvetko

Názov práce: Politická participácia rómskej menšiny na parlamentnej úrovni na Slovensku od roku 1989

Názov vysokej školy: Bratislavská medzinárodná škola liberálnych štúdií

Vedúci bakalárskej práce: Prof. PhDr. Iveta Radičová, PhD.

Predseda komisie pre obhajoby bakalárskych prác: doc. Samuel Abrahám, PhD.

Členovia komisie pre obhajoby bakalárskych prác: doc. Samuel Abrahám, PhD., prof. František Novosád, Mgr. Dagmar Kusá, PhD., prof. Silvia Miháliková

Dátum a miesto: Bratislava, 22. február, 2016

Rozsah práce: 34 strán (8021 slov)

Stupeň kvalifikácie: bakalár (Bc.)

Abstrakt

Práca sa zameriava na vývoj politickej participácie Rómov v parlamentných voľbách na Slovensku od roku 1989.

Hlavným cieľom práce je zistiť, či je úroveň politickej participácie Rómov na Slovensku na vyššej úrovni ako tomu bolo v roku 1989 resp. 1993. Na zodpovedanie tejto otázky je v práci opísaná forma participácie Rómov v parlamentných voľbách ako aj dôležitosť ich úlohy. Práca rovnako analyzuje vplyvy etnicko-slovenskej spoločnosti na rómsku menšinu. Zistením je, že Rómov na Slovensku počas 25 rokov pri ich rozhodovaní politicky participovať najviac ovplyvňovala atmosféra medzi etnickými Slovákmi voči Rómom, konflikty medzi samotnými Rómami a v neposlednom rade politické elity a spoločenský priestor, ktorý Rómom tieto elity dokázali poskytnúť.

Záver práce sa venuje výzvam politickej participácie Rómov na Slovensku do budúcnosti, otázkam jej zvýšenia či možnosti modifikácie. Práca sa taktiež do veľkej miery zamýšľa slovenskou majoritnou spoločnosťou, a teda či sú etnickí Slováci plne schopní akceptovať Rómov ako rovnocenných politických partnerov v budúcnosti. Jedným z najvýznamnejších cieľov práce je nájsť mieru integračnej priepustnosti Rómov v rámci politickej participácie vo väčšinovej spoločnosti etnických Slovákov. Praktická časť práce skúma politickú participáciu Rómov v dvoch konkrétnych parlamentných a komunálnych voľbách, za účelom zistiť, či je rómska politická participácia na jednotlivých úrovniach slovenskej politiky odlišná.

Kľúčové pojmy: politická participácia, Slovensko, Rómovia, menšiny, politické elity, parlamentné voľby, komunálne voľby

Author: Martin Kvetko

Thesis title: Political Participation of Roma Minority in Parliamentary elections in Slovakia since 1989

University: Bratislava International School of Liberal Arts

Thesis Advisor: Prof. PhDr. Iveta Radičová, PhD.

Head of the Defense Committee: doc. Samuel Abrahám, PhD.

Members of the Defense Committee: doc. Samuel Abrahám, PhD, prof. František Novosád, Mgr. Dagmar Kusá, PhD, prof. Silvia Miháliková

Place and date: Bratislava, 22. February 2016

Page and word count: 34 pages (8021 words)

Degree: bachelor (Bc.)

Abstract

My bachelor thesis focuses on development of political participation of Roma minority on parliamentary level in Slovakia since 1989.

The main objective of this work is to find out whether the quality of Roma political participation in Slovakia is higher than it was in 1989 or 1993. Several forms of Roma political participation in parliamentary elections are described in the work as well as their role in it. This work also analyses the impact of ethnic – Slovak society on Roma minority. Roma minority in Slovakia during last 25 years was mostly influenced by the atmosphere between ethnic Slovaks and Roma, conflicts among the Roma minority itself and also the political elites and social space which was given to them from political elites.

In conclusion of this work several challenges of Roma political participation in Slovakia are discussed. It deals with the future and questions of potential modification. This work also deals a lot with the major Slovak society and with the question of acceptance of Roma minority as a equal political partner in the future. One of the most important goals of this work is to find a suitable degree of integrating throughput of Roma minority within the major society of ethnic Slovaks. Practical part of this work examines political participation of Roma minority in two specific elections, parliamentary elections and local elections to find out if the Roma political participation is different at the various levels of Slovak politics.

Key words: political participation, Slovakia, Roma, minorities, political elites, parliamentary elections, local elections

Pod'akovanie

Moja vďaka patrí mojej školiteľke, Prof. PhDr. Ivete Radičovej, PhD., za odbornú a metodickú pomoc pri koncipovaní tejto bakalárskej práce, jej rady a pripomienky, ktoré boli pre mňa cenným prínosom.

Čestné prehlásenie

Čestne prehlasujem, že predloženú bakalársku prácu som vypracoval samostatne s využitím uvedenej literatúry a informačných zdrojov.

V Bratislave, 22.02.2016

.....

Martin Kvetko

OBSAH

Abstrakt.....	iii
Abstract	iv
Pod'akovanie.....	v
Vyhlásenie o originalnosti	vi
Obsah.....	7
Úvod	8
Kapitola 1	11
Vysvetlenie kľúčových pojmov	11
1.1 Politická participácia	11
1.1.1 Konvenčná politická participácia	12
1.1.2 Nekonvenčná politická participácia	12
1.1.3 Nelegálna politická participácia	12
1.2 Menšiny	13
1.2.1 Rómovia ako Slovensku ako menšina	14
Kapitola 2	15
Rómska politická participácia na Slovensku	15
2.1 Samovláda alebo spoluvláda?	16
2.2 Vznik politickej participácie na Slovensku	18
Kapitola 3	20
Rómska politická reprezentácia	20
3.1 Vývoj rómskej politickej participácie na Slovensku	20
3.2 Rómske politické strany	24
3.3 Dopad legislatívnych zmien na rómske politické strany	25
3.4 Rómski politickí lídri?	27
3.5 Budúca rómska generácia?	28
Kapitola 4	32
Rómska politická participácia v parlamentných voľbách 2012 a komunálnych voľbách 2014	32
4.1 Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky 2012	32
4.2 Komunálne voľby 2014	35
5. Záver	39
6. Bibliografia	43

Úvod

Politická participácia Rómov na Slovensku je jednou z tém, ku ktorej sa politické elity nerady vyjadrujú a nerady ju riešia. Za všetko hovorí, že Peter Pollák sa až v roku 2012 stal prvým zvoleným rómskym poslancom do Národnej rady Slovenskej republiky. Keď sa pozrieme na fakt, že poslancov, ktorí reprezentujú maďarskú menšinu bolo do parlamentu zvolených niekoľko desiatok, je potrebné zamyslieť sa, kde slovenská spoločnosť v otázke rómskej menšiny zlyhala. Trvalo viac než 25 rokov, kým sa Peter Pollák stal prvým rómskym poslancom. Tento niekoľkoročný proces viditeľne poukazuje na limitované možnosti Rómov v politickom živote na Slovensku. Na akej úrovni je politická participácia Rómov dnes viac než 25 rokov po páde železnej opony? Je súčasná spoločnosť schopná vnímať Rómov ako rovnocenných partnerov? Sú politické elity ochotné ponúknuť Rómom dostatočný priestor na seberealizáciu?

Politická participácia Rómov na Slovensku je do dnešného dňa veľmi málo preskúmaná téma. V spoločnosti sa môžeme stretnúť s množstvom mýtov o Rómoch, o ich živote, záujme podieľať sa na rozvoji spoločnosti, či politicky participovať. Ja osobne pochádzam z oblasti, kde je najvyššia nezamestnanosť na Slovensku a kde zároveň žije pomerne veľká skupina Rómov. Doslova každý deň je možné vnímať obyvateľov, etnických Slovákov, ako sa negatívne stavajú k Rómom a majú voči nim predsudky. Otázku rómskej menšiny a obzvlášť rómskej politickej participácie považujem za akútny problém, ktorý aj v dnešnej dobe postráda dostatočnú diskusiu a relevantné riešenia. Téma politickej participácie Rómov je pre mňa veľmi zaujímavá a zároveň je aj veľkou výzvou do budúcnosti. Myslím si, že plnohodnotná politická participácia menšín, v mojom prípade Rómov, vo verejnom živote a teda aj v politike,

je jednou zo základných podmienok správneho spravovania demokratickej spoločnosti. Je potrebné o Rómoch viesť väčšiu diskusiu, rovnako je potrebné otvoriť otázku ich kultúrnej identity či v neposlednom rade ich práv. Rovnako je potrebné skúmať, do akej miery sú samotné politické strany schopné Rómom pomôcť k lepšej politickej participácii. Hovorím nielen o budovaní inštitúcií, kde budú mať Rómovia svoje zastúpenie, ale aj o priestore, ktoré by im mali politické strany ponúknuť vo svojom vnútri.

Je potrebné povedať, že niektoré politické strany s prichádzajúcimi rokmi zisťujú, že je potrebné venovať sa rómskej problematike a teda aj rómskej politickej participácii oveľa citlivejšie. V rámci svojich programov vytvárajú pracovné skupiny venujúce sa práve týmto témam a dávajú väčší priestor samotným Rómom na sebarealizáciu v rámci strany. Rovnako sú strany schopné ponúknuť šikovným rómskym lídrom miesta na svojej kandidátnej listine vo voľbách. Je to však dostačujúce? Mali by sa Rómovia angažovať v rámci majoritných strán, alebo by sa mali spojiť a vytvoriť si jednu silnú rómsku politickú stranu? Aké sú ich šance na úspech v budúcnosti?

Účelom práce je skúmať zlepšenie politickej participácie Rómov na Slovensku od roku 1989 ako aj objasniť príčiny a dôvody, pre ktoré politická participácia Rómov napreduje len veľmi pomaly. Praktická časť práce je zameraná na porovnanie dvoch volieb, konkrétne parlamentných volieb z roku 2012 a komunálnych volieb z roku 2014. Dôvodom tohto porovnania je poukázať na fakt, že rómska politická participácia je na lokálnej úrovni v každých komunálnych voľbách vyššia. Príčinou je silný komunitný spôsob života Rómov a rovnako aj väčšie osobné väzby na

Kvetko, Politická participácia rómskej menšiny na parlamentnej úrovni na Slovensku
od roku 1989

komunálnych politikov ako na tých parlamentných. Táto práca môže zároveň slúžiť aj
ako príspevok ku konkrétnejšiemu a detailnejšiemu výskumu danej problematiky.

1. Kapitola

Vysvetlenie kľúčových pojmov

1.1 Politická participácia

Politická participácia je ústrednou témou post-behaviorálnej politickej vedy. Je to občianska činnosť, ktorá formuje a ovplyvňuje politickú sféru. „Práve tento fenomén bol hlavným výskumným záujmom politických mysliteľov, normatívneho ako i empirického zamerania (Aristoteles, R.A. Dahl, J.J. Rousseau, John Stuart Mill)“ (Milbrath, 1976, s. 234).

„Vo svojich začiatkoch bolo štúdium politickej participácie prevažne sústredené na účasť občanov vo volebných procesoch. Práve z takéhoto zamerania začali vznikať v politickej vede tendencie, ktoré pokladali volebné správanie za synonymum politického správania vo všeobecnosti. V tomto období sa politická participácia považovala za jednorozmerný jav“ (Milbrath, 1976, s. 234). V začiatkoch vývoja behaviorálnej politickej vedy bol termín „politická participácia“ vymedzený vo väčšine štúdií jednoducho ako volebná účasť (Milbrath, 1976, s. 236).

Postupne s vývojom štúdií zaoberajúcich sa politickou participáciou sa začala rozširovať pracovná definícia „politickej participácie“ za účelom zahrnutia aj ostatných aktivít okrem hlasovania vo voľbách (napr. predvolebná kampaň, zúčastňovanie sa politických schôdzí, finančné príspevky pre kandidáta alebo politickú stranu, kandidovanie atď.).

1.1.1 Konvenčná politická participácia

Termín konvenčná politická participácia zahŕňa aktivity, ktoré sú uznávané v rámci politickej kultúry za legitímne či prijateľné, teda tie, ktoré vyžadujeme od „dobrého“ občana. Patria sem aktivity akými sú napríklad hlasovanie, kandidatúra vo voľbách, pracovanie pre nejakého kandidáta alebo politickú stranu či písanie listu úradom zo strany občana. Medzi konvenčnú politickú participáciu zaraďujeme aj organizačné aktivity, ktoré sú zamerané na prácu s ostatnými za účelom dosiahnutia nejakého cieľa. Ide o aktivity organizovaných skupín, ktoré sa snažia ovplyvňovať verejnú politiku na všetkých úrovniach. Ostatné politické aktivity občanov, ktoré sem nepatria sa považujú za nekonvenčné (Linssen, 2002).

1.1.2 Nekonvenčná politická participácia

Nekonvenčná politická participácia môže, ale aj nemusí byť legálna. „Legitímnosť politickej participácie a aj jej prijateľnosť sa môže meniť v závislosti od kultúry a času“ (Milbrath, 1976, s. 235). Ako príklad možno uviesť poňatie protestovania, ktoré boli v minulosti viac chápané ako nekonvenčný druh politickej participácie, kým dnes sa považuje za konvenčný spôsob participovania v politike (Linssen, 2002).

1.1.3 Nelegálna politická participácia

Medzi nelegálnu politickú participáciu patria aktivity, ktorými porušujeme zákon. Väčšinou sa občania uchýľujú k nelegálnej politickej participácii len vtedy, keď majú pocit, že legálne prostriedky zlyhali pri dosiahnutí významnej politickej zmeny. Medzi príklady nelegálnej politickej participácie patrí napríklad politický atentát alebo akt terorizmu (Linssen, 2002).

1.2 Menšiny

Menšina je definovaná ako skupina ľudí, viditeľne znevýhodnená v porovnaní s tradičnou hostiteľskou majoritnou spoločnosťou. V užšom slova zmysle, je to skupina ľudí, ktorá sa líši od hostiteľskej spoločnosti prostredníctvom niektorých fyzických, kultúrnych či ekonomických charakteristík alebo vzorov. „Menšina mnohokrát samú seba považuje za objekt kolektívnej diskriminácie“ (Wirth, 1945, s. 965).

Práve táto definícia uvádza najdôležitejšie znaky menšiny - „stigmatizujúci a nerovnaký prístup zo strany majority a pocit skupinovej diskriminácie na strane minority“ (Wirth, 1945, s. 966).

V 70. a 80. rokoch minulého storočia mnohé definície menšín začali klásť dôraz na nerovnaký prístup zo strany majority. Dávali ho do súvislosti s mocenskými vzťahmi a pomenovali ho ako „dominanciu väčšiny a väčšinu pomenovali dominujúcou časťou spoločnosti“ (Wirth, 1945, s. 966). Mohlo by sa nám zdať, že to nie je nič nové, ale nie je tomu tak. „Nová bola predovšetkým zmena optiky - z problematiky menšín, čiže problému, ktorý má väčšina s menšinou, sa stala otázka vzťahu dominujúcej časti spoločnosti a menšiny“ (Wirth, 1945, s. 967). Dominujúca majorita sa učila nazerať tento vzťah aj z pozície menšiny a jej pohľadom. Majorita sa rovnako učila tiež rešpektu k menšinám. Vyzeralo by to však príliš ideálne na to, aby to nemalo aj nejaké nedostatky. „Nedostatkom bolo prílišné zdôrazňovanie mocenského aspektu vzťahu väčšina - menšina a prílišné zdôrazňovanie, že ide najmä o sociálny vzťah“ (Wirth, 1945, s. 967). Deformovalo to mnohodimenzionálnosť problematiky. Problémom bolo, že mnohé skupiny, považované za tradičné menšiny (etnické a rasové, národnostné, jazykové, náboženské), existujú nezávisle na tom, či im dominujúca časť spoločnosti prideli status menšiny, alebo či tak neurobí. „Ako

svojbytné skupiny existovali, existujú a budú existovať nezávisle od vôle dominujúcej majority, nezávisle od toho, ako ich pomenuje a čo sa s nimi snaží urobiť“ (Wirth, 1945, s. 968). O tom, či dané skupiny budú v spoločnosti považované za menšinu, alebo nie rozhoduje vo veľkej miere dominujúca majorita a v menšej miere samotné tieto skupiny, a to tým, či sa rozhodnú sebaobranne sa uzavrieť, alebo nie.

1.2.1 Rómovia na Slovensku ako menšina

Rómovia na Slovensku nadobudli štatút národnostnej menšiny v roku 1991, keď Vláda SR vo svojom uznesení č. 153 deklarovala uznanie Rómov za národnostnú menšinu, prijala nimi požadované označenie Rómovia a garantovala im všestranný kultúrny a etnický rozvoj. Od roku 1991 sa Rómovia mohli po prvýkrát slobodne prihlásiť k svojej národnosti. Rómsky jazyk sa výslovne uvádza medzi regionálnymi a menšinovými jazykmi, ktoré SR uznáva na účely uplatňovania Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Z týchto faktov vyplýva, že na Slovensku existuje aj v právnom zmysle rómska národnostná menšina, ktorá požíva všetky práva priznávané Ústavou SR národnostným menšinám.

2. kapitola

Rómska politická participácia na Slovensku

Úroveň politickej participácie Rómov na Slovensku prešla za posledných 20 rokov dôležitými zmenami. Jedným z dôvodov je zmena mocenských vzťahov medzi etnickými Slovákmi a Rómami, predovšetkým na východnom a juhovýchodnom Slovensku. V niektorých slovenských obciach či mestách boli vôbec po prvýkrát zvolení rómski starostovia a poslanci, čím vlastne skončila dlhoročná nadvláda etnických Slovákov v politických funkciách. „Tento proces obmeny je možné charakterizovať ako emancipačné vyslobodenie z paternalistických štruktúr socialistického režimu, kde „bieli“ aparátčici rozhodovali o najvhodnejších riešeniach problémov rómskych spoluobčanov“ (Jurová, 1999, s. 14).

Práve táto zmena mocenských vzťahov postupne viedla Rómov k väčšiemu sebavedomiu a záujmu o vzdelávanie a neskôr ich motivovala participovať aj vo voľbách na parlamentnej úrovni.

Ďalším zaujímavým prvkom, je rozdiel medzi samovládou a spoluvládou. Na Slovensku sa už dlhé roky rieši problém, či je pre Rómov pozitívnejšie alebo výhodnejšie kandidovať v rámci vlastných rómskych strán alebo je lepšie ich integrovať do majoritných strán a ponúknuť im miesto na kandidátnej listine práve tam. „Veľmi zaujímavým fenoménom v majoritných stranách na Slovensku je použitie rómskeho kandidáta na parlamentnej kandidátnej listine len za cenu zisku politického kreditu či oslovenia ďalšej cieľovej skupiny občanov“ (Hrustič, 2005, s. 8).

2.1. Samovláda alebo spoluvláda?

Pri tejto téme je veľmi kľúčové sledovať rôzne scenáre a dôsledky, ktoré podmieňujú Rómov k vstupu do politiky. Dôležité je skúmať vývoj už od roku 1989, ale predovšetkým vývoj za približne posledných desať rokov, počas ktorých došlo k hmatateľnej zmene mocenských pomerov či vzťahov, medzi etnickými Slovákmi a Rómami, obzvlášť v komunitách na východnom a juhovýchodnom Slovensku (Hojsík, 2010). Pri pohľade na rómsku politickú participáciu, je dôležité v prvom rade prihliadať na komunálnu politiku. Práve tu môžeme vnímať veľký posun a aj začiatok novej éry politickej participácie Rómov. V týchto už skôr spomínaných obciach a mestách boli po prvýkrát v ich histórii zvolení rómski poslanci či v nemalom počte aj starostovia. Môžeme povedať, že týmto sa ukončila dlhoročná éra nadvlády etnických Slovákov. A preto je veľmi dôležité priblížiť si akýsi prehľad rôznych scenárov, podľa ktorých by sa mohla vyvíjať budúcnosť politickej participácie Rómov na Slovensku, obzvlášť tam, kde už majú svoje zastúpenie v komunálnej politike. Ktorým smerom sa tento vývoj bude uberať, závisí od množstva faktorov, ktoré sa môžu dramaticky meniť. Patria medzi ne napríklad životná úroveň, ekonomické či politické vplyvy.

Jedným z najdôležitejších faktorov, ktorý ovplyvňuje politickú participáciu Rómov a jej vývoj je prítomnosť etnických Slovákov, ktorí boli zvyknutí ovládať politický život bez prítomnosti Rómov. Na Slovensku platí, že vo väčšine prípadov sa etnickí Slováci kriticky stavajú k rastúcemu politickému vplyvu svojich rómskych spoluobčanov. To pramení predovšetkým z demografického vývoja, a ten je výsledkom asymetrického spolužitia trvajúceho niekoľko storočí (Scheffel, 2009). Vracajúc sa naspäť na komunálnu úroveň, to jednoducho znamená, že čo i len náznak

etnicky zmiešanej obce či mesta predstavujú vytvorenie klasickej „rozdelenej komunity“ ako ich poznáme aj z celého sveta pod anglickým názvom „divided communities“ (Hrustič, 2005). Hlavnou črtou takýchto celkov nie je spolužitie rôznych etnických skupín s odlišnými kultúrnymi zvykmi. Sú ňou konflikty vyvolávané ich rôznorodosťou (Scheffel, 2009). Nesmieme v žiadnom prípade zabúdať na ďalekosiahly rozsah takýchto rozdelených komunit, ktoré je možné nájsť kdekoľvek na svete. „Všade, kde tento typ spoločnosti prevláda, sa dá predpokladať, že skupiny prinútené k spolužitiu sa od seba navzájom odťahujú, vytvárajú a prehlbujú hranice, ktoré ich od seba vzdľahujú nielen spoločensky, ale rovnako fyzicky, a vyznačujú sa vysokým stupňom nevráživosti voči „susedom“ patriacim k nežiaducej etnickej skupine“ (Pečinka, 2009). Konkrétne príklady takého spolužitia sú napríklad Palestínci a Židia v Izraeli, evanjelici a katolíci v Severnom Írsku, Turci a Gréci na Cypre, či moslimskí Bosniaci, Srbi a Chorváti v mnohých častiach Bosny a Hercegoviny (Scheffel, 2009). „Tento druh vynúteného spolužitia sa dá nazvať aj „antagonická tolerancia“ (Hayden, 2002, s. 205). Dá sa z neho vystihnúť stav akéhosi prímeria medzi nevráživými susedmi (Hayden, 2002). To znamená, že obe strany sa navzájom tolerujú, no na druhej strane je tento stav aj veľmi krehký. Pri tomto stave stačí najmenšia iskra či zmena podmienok vzájomného spolužitia a ich vynútená tolerancia sa môže naozaj rýchlo zmeniť v otvorený konflikt. Stačí sa napríklad pozrieť na príklad bývalej Juhoslávie. Práve bývalá Juhoslávia nám poskytuje viacero relevantných príkladov a ich dopad na spolužitie antagonických susedov.

Spolužitie etnických Rómov a Slovákov na Slovensku sa považuje za jednoduchý príklad spoločnosti, ktorá sa vyznačuje vysokým stupňom antagonistickej tolerancie (Scheffel, 2009).

„Miera symbiózy, ktorá tu existovala do druhej svetovej vojny, kde Rómovia poskytovali niektoré služby ako hudba či pomoc pri poľnohospodárskej činnosti, za ktoré ich etnickí Slováci odmeňovali, sa už vytratila. Bola nahradená legislatívnym modelom spolužitia, ktorý dal Rómom nové práva. Jedná sa napríklad o právo na bývanie, zdravotnú starostlivosť či jedlo. Práve to etnickým Slovákom dopomohlo k presvedčeniu, že Rómovia „parazitujú“ na ich úkor“ (Jurová, 1999). Aj napriek všetkým plánom a vyjadreniam politických špičiek o integrácii Rómov do majoritnej spoločnosti sa priepasť medzi oboma skupinami znižuje len minimálne, no napätie sa ešte zvyšuje. A práve za týchto okolností sa radikálny presun politickej moci na Rómov so začiatkom v komunálnej politike môže stať tou iskrou, ktorá obe znepriatelené strany donúti k zmene postoja. Jedná sa stále o dlhodobý proces, ale jedine tak bude možné dosiahnuť obojstranné uznanie, že rast politického kapitálu v rómskych rukách znamená novú kapitolu v dejinách slovenskej politiky a rómskej politickej participácie.

2.2. Vznik politickej participácie Rómov na Slovensku

Na Slovensku môžeme skúmať viaceré scenáre, ktorými sa Rómovia postupne dostávali k politickej moci a začali participovať na moci.

Industrializácia východného Slovenska

Prvý scenár je veľmi úzko spojený s industrializáciou východoslovenských miest.

Skutočné kontúry začal naberať v 50. až 60. rokoch 20. storočia keď mestá, hlavne na

východnom Slovensku prešli industrializáciou, čo motivovalo veľa mladých ľudí odísť za prácou práve do týchto miest. To v praxi znamenalo, že v obciach zostali väčšinou starí osadníci a tým sa postupne vytvoril priestor pre Rómov podieľať sa na moci. Tým sa ešte viac začal zvyšovať pocit ohrozenia etnických Slovákov v daných lokalitách, a to práve motivovalo ďalších z nich opustiť svoje bydliská. Táto zmena neskôr vyústila do výraznej straty mocenského monopolu etnických Slovákov a vytvorila ešte väčší priestor pre Rómov.

Delenie moci

Druhým scenárom je tzv. delenie moci, ktorý navrhol Arend Lijphart. „Ide o formálne delenie politickej moci, ktoré slúži ako kompromis pre znepriatelené skupiny v rozdelených spoločnostiach“. Lijphart vychádzal z presvedčenia, že majoritné demokratické režimy vyvolávajú pocit bezprávia u menšín, ktoré kvôli volebným neúspechom postrádajú svojich vlastných zástupcov v orgánoch štátnej moci (Lijphart, 1969). Tento systém „konsociačnej“ - na rozdiel od „majoritnej“ - demokracie bol použitý pri riešení rôznych konfliktov, napríklad v bývalej Juhoslávii.

Post – etnické susedstvo

Tretím scenárom je tzv. post-etnické susedstvo. V krajinách, ktoré zaplatili vysokú „daň“ za rozdelenie spoločnosti sa po ukončení vojny začal propagovať princíp post-etnického spolunažívania. „Termín postethnicity pochádza z USA a vyjadruje moderné snahy o prekonanie perspektív založených na etnicite a skupinovej identite.“ (Hollinger, 1995). „Práve tento scenár označuje susedstvo ako dôležitý základ každodenného života v obciach a mestách, kde prevláda kultúrna rôznorodosť“ (Barany, 2002).

3. Kapitola

Rómska politická reprezentácia

Rómovia na Slovensku sa veľmi často stretávajú s negatívnym postojom a pohľadom zo strany majority. Práve tento fakt veľmi vplýva na to, či politické strany sú a do akej miery schopné zaoberať sa touto témou vo svojich programoch. Aj preto sú aj dnes Rómovia pre majoritné politické strany pomerne okrajovou témou, ktorú využívajú skôr ako nástroj na získavanie voličských hlasov. Keď nazrieme do minulosti, môžeme vidieť, že napríklad nacionalistické strany v kampani orientovanej na majoritu rady sľubovali „nastolenie poriadku“ a „koniec zneužívania sociálneho systému“ zo strany rómskej menšiny (Hrustič, 2005). Je však potrebné dodať, že takmer všetky strany sa však v predvolebnom období usilovali získať aj rómske hlasy, chýbala im však dlhodobá práca s rómskou menšinou. „V období, keď Slovensko vstupovalo do Európskej únie, bola téma integrácie intenzívne prítomná vo verejnom diskurze, preto ju ani politické strany nemohli úplne opomenúť“ (Hrustič, 2015, s. 112).

Po vstupe Slovenska do Európskej únie v roku 2004 sa však na reprezentácii Rómov v majoritnom politickom diskurze priveľa nezmenilo a doteraz pretrváva na Slovensku stav, že téma integrácie, teda aj politickej participácie Rómov, nemá relevantnú politickú reprezentáciu (Hrustič, 2015).

3.1 Vývoj rómskej politickej participácie na Slovensku

Už v čase nežnej revolúcie v novembri 1989 bol založený prípravný výbor Rómskej občianskej iniciatívy (ROI), v ktorom boli zastúpení Rómovia z vtedajšieho kultúrneho, spoločenského a politického diania. Vedúcou osobnosťou, ktorá sa

angažovala na založení Rómskej občianskej iniciatívy, bol Emil Ščuka. Túto prvú rómsku politickú stranu zaregistrovali v marci 1990. V prvých fázach, vďaka revolučnému nadšeniu vznikali regionálne i lokálne stranícke bunky v celom Československu. Pocity čerstvej slobody a nového politického ovzdušia umožnili politickú mobilizáciu, čo znamenalo aj mobilizáciu rómskych elít. V roku 1990 boli do Federálneho zhromaždenia zvolení štyria členovia Rómskej občianskej iniciatívy. (Rybová, 2002).

„Okrem členov Rómskej občianskej iniciatívy boli do Federálneho zhromaždenia zvolení aj Rómovia, ktorí kandidovali za Komunistickú stranu Slovenska“ (Rybová, 2002, s. 76).

Postupne sa však toto rómske hnutie začalo štiepiť a tak vznikali ďalšie rómske politické subjekty. Rómovia však aj napriek štiepeniu tohto hnutia chceli uspieť v nasledujúcich parlamentných voľbách v roku 1992. Na začiatku sa objavili aj snahy o zostavenie spoločnej kandidátnej listiny a rovnako sa diskutovalo aj o vytvorení spoločnej organizácie, ktorá by ich snahy zastrešovala. Napokon však k žiadnej dohode medzi Rómami nedošlo a tak v parlamentných voľbách kandidovali dve rómske strany (Rybová, 2002, s. 76).

Je potrebné spomenúť, že na Slovensku začali prevládať aj silné nacionalistické vášne, najmä vo vymedzovaní sa voči Čechom. Po osamostatnení Slovenskej republiky v roku 1993 sa tieto vášne začali prejavovať aj voči Maďarom a maďarskej politickej reprezentácii (Hrustič, 2015).

„Po rozpade Československa sa hlas rómskej politickej reprezentácie na národnej úrovni veľmi oslabil. Rómske elity občas dostali priestor v médiách, ale „priepast“, ktorá bola medzi nimi a ich potenciálnou voličskou základňou, sa neustále zväčšovala“ (Mesežnikov, 1996, s. 12).

Odvtedy sa Rómom žiadnym spôsobom výrazne nepodarilo uspieť v politike na celoštátnej úrovni aj napriek tomu, že za uplynulé roky vytvorili množstvo politických subjektov, ktorých reprezentanti kandidovali aj na kandidátkach majoritných politických strán. „Rómska politická reprezentácia sa už od 90. rokov vyznačovala veľkou nejednotnosťou a vnútornými konfliktami“ (Šebesta, 2002, s. 297).

„Práve nejednotnosť a neprehľadnosť v ustavične vznikajúcich a zanikajúcich rómskych politických stranách sa opakovane odrážala aj na ich opakovaných neúspechoch v jednotlivých volebných obdobiach a aj na veľmi nízkej politickej podpore zo strany Rómov samotných“ (Vašečka, 2002, s. 21).

Existenciu „priepasti“ medzi Rómami a ich potenciálnou voličkou základňou dokazujú aj volebné výsledky rómskych politických strán od porevolučného obdobia až do súčasnosti. Vývoj rómskych politických strán na Slovensku stojí a padá na jednej základnej veci. Tou sú rôznorodé osobnosti týchto lídrov či ich schopnosti kooperovať. Práve vzájomné vzťahy a rivalita medzi rómskymi lídrami výrazným spôsobom ovplyvnili a formovali rómsku politickú scénu na Slovensku (Hrustič, 2015).

„Ďalším faktorom, ktorý vplýva na zväčšujúci sa úspech rómskych kandidátov v určitých lokalitách, je zmena v etnickej skladbe niektorých prevažne vidieckych obcí. Vyššie prirodzené prírastky Rómov ako majority a tiež systematické odsťahovanie sa Nerómov z určitých oblastí, spôsobujú vznik čisto rómskych obcí alebo ich častí. V týchto oblastiach môže dochádzať k tomu, že rómskych voličov je jednoducho viac ako nerómskych, a tým sa im podarí aj jednoduchšie zvoliť svojho poslanca alebo starostu“ (Hrustič, 2015, s. 126).

„Na Slovensku dlhodobo absentovali údaje o tom, akí sú Rómovia voliči a koho vo voľbách podporujú. V rokoch 2001 – 2006 Inštitútu pre verejné otázky realizoval viaceré výskumy, zamerané aj na politickú participáciu Rómov. Tieto výskumy potvrdili, že volebné správanie Rómov sa príliš neodlišuje od majoritnej populácie. Predpoklady o tom, že Rómovia sú pasívni voliči, sa nepotvrdili, skôr sa ukázalo, že volebná účasť je len o málo nižšia ako v prípade majoritnej populácie. Volieb v roku 1998 sa podľa týchto výskumov zúčastnilo približne 65% rómskych voličov a rovnaký počet Rómov deklaroval aj ochotu zúčastniť sa volieb v roku 2002“ (Vašečka, 2002, s. 20). Skutočne zaujímavé je aj to, že vysokú aktivitu Rómovia preukazujú hlavne v prípade komunálnych volieb. Zúčastňujú sa ich viac ako regionálnych, parlamentných alebo volieb do Európarlamentu. Dôvodom je, že na komunálnej úrovni poznajú kandidátov oveľa osobnejšie a bližšie ako na ostatných úrovniach, čo je pri ich rozhodovaní veľmi dôležité. „Na to však do veľkej miery pôsobí aj aktívna volebná kampaň, ktorá rôznymi (aj nelegitímnymi spôsobmi – vecné dary, silné predvolebné sľuby zo strany kandidátov) výrazne ovplyvňuje a zvyšuje účasť Rómov v týchto voľbách“ (Hrustič, 2015, s. 127). Podpora politických strán zo strany rómskej menšiny je veľmi podobná podpore, ktorú prejavuje politickým stranám majorita. „V minulosti (do roku 2002) Rómovia vo voľbách podporovali predovšetkým Hnutie za demokratické Slovensko, od roku 2002 sa politické preferencie začali uberať skôr v prospech strany Smer-SD“ (Rybová, 2005, s. 14).

Čo sa týka oblastí, ktorým sa majú venovať politické strany preto, aby ich Rómovia volili, vo všetkých spomínaných výskumoch sa ukázalo, že „Rómovia podporujú predovšetkým strany, ktoré riešia problémy ako je nezamestnanosť, bývanie a sociálne zabezpečenie“ (Hrustič, 2015, s. 125). Napriek tomu, že politické

správanie Rómov sa len minimálne líši od majority, a hoci rómske politické strany zlyhávajú v oslovení voličov, či už rómskych alebo nerómskych, väčšina parlamentných strán sa takmer výhradne sústredila len na získavanie rómskych hlasov v predvolebnom období a nevenovala sa téme integrácie systematicky.

3.2 Rómske politické strany na Slovensku

Ako už bolo v práci spomenuté, takmer hneď po páde komunistického režimu v Československu začali vznikať rôzne demokratické inštitúcie. „Rómska politická reprezentácia v tomto nezaostávala, pretože už 21. novembra 1989 vydal prípravný výbor Rómskej občianskej iniciatívy vyhlásenie, ktorým sa prihlásil k celospoločenským zmenám a podporil ciele Občianskeho fóra a Verejnosti proti násiliu“ (Rybová, 2002, s. 72). Neskôr bola táto iniciatíva zaregistrovaná na ministerstve vnútra ako politická strana. V nasledujúcich rokoch rómska politická scéna postupne prechádzala fragmentáciou, ktorá ústila do postupného vznikania a zanikania rôznych rómskych politických strán (Rybová, 2002).

„Tieto procesy sprevádzali vzájomné rozpory a nezhody predstaviteľov jednotlivých strán, ktoré sa stali prekážkou jednotnému postupu rómskej politickej reprezentácie vo voľbách“ (Šebesta, 2002, s. 297). Tieto rozpory politikov vo vnútri rómskych politických strán a rovnako aj medzi jednotlivými politickými stranami viedli k opakovaným problémom a k zlyhávaniu v parlamentných voľbách. To malo za následok zníženie dôveryhodnosti týchto strán pred voličmi.

Mnoho rómskych politických strán spolupracovalo v priebehu uplynulých rokov s rôznymi majoritnými politickými stranami. „Mieru záujmu týchto politických strán o spoluprácu s Rómami však možno dokumentovať na tom, že rómski kandidáti

v jednotlivých voľbách nikdy neboli na kandidátkach týchto strán umiestnení na zvoliteľných miestach“ (Rybová, 2002, s. 69). „V roku 2004 bolo na ministerstve vnútra oficiálne zaregistrovaných až 21 rôznych rómskych politických strán, z ktorých väčšina však existovala len formálne a nevyvíjala reálnu politickú činnosť. Zmenu priniesol nový zákon o politických stranách, ktorý nadobudol účinnosť v januári 2005. Z dôvodu neplnenia povinností stanovených týmto zákonom zaniklo v priebehu roku 2005 až 19 rómskych politických strán“ (Dostál, 2005, s. 210).

3.3 Dopad legislatívnych zmien na rómske politické strany

Z hľadiska politickej participácie Rómov na Slovensku zohrali veľký význam dva zákony prijaté v roku 2004 a 2005. Najprv bol schválený nový zákon o voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky. Dôležitou zmenou bolo, že jednotlivým kandidátom na kandidátnych listinách stačilo v rámci prednostného hlasovania získať len 3% hlasov z celkového počtu hlasov pre danú politickú stranu na to, aby mohli postúpiť vyššie vo výsledkoch strany a eventuálne získať mandát do Národnej rady Slovenskej republiky. Oproti pôvodnej hranici 10% tak nový zákon ponúkal výraznejšiu možnosť na „prekrúžkovanie sa“ do parlamentu. Dost' výrazne sa tak zvýšili šance aj pre rómskych kandidátov, aby v budúcich voľbách využili možnosti preferenčného hlasovania. Ďalšou zmenou, ktorú priniesol tento zákon, bolo to, že kandidujúce strany museli zložiť pri podaní kandidátnej listiny kauciu vo výške 500 000 slovenských korún. Toto obmedzenie zamedzilo uchádzať sa o hlasy voličov najmä malým stranám so slabou členskou základňou a výrazným spôsobom sa to týkalo aj rómskych politických strán. Vo februári 2005 bol schválený nový zákon o politických stranách a politických hnutiach, ktorý udeľoval povinnosť už existujúcim politickým stranám obnoviť registráciu a stanovoval nové pravidlá

registrácie politických strán a politických hnutí. Znamenalo to, že nová politická strana, ktorá sa chcela na Slovensku registrovať, musela vyzbierať okrem iného 10 000 podpisov od občanov, ktorí súhlasia s registráciou tejto strany (Dostál, 2005). Zmena zákona viedla k likvidácii väčšiny rómskych politických strán, ktoré dovtedy na Slovensku existovali. Politické strany, ktoré boli založené pred prijatím tohto zákona, museli do 30. septembra 2005 podľa jeho §34 doručiť Ministerstvu vnútra SR vyhlásenie o adrese sídla strany podpísané štatutárnym orgánom a vyhlásenie o spôsobe, akým štatutárny orgán koná v mene strany. Túto povinnosť z existujúcich rómskych strán splnili len dve – Rómska iniciatíva Slovenska (RIS) a Strana rómskej koalície v Slovenskej republike (SRK SR) (Dostál, 2005). Všetky strany, ktoré túto povinnosť nespĺnili, sa ocitli v likvidácii. Od októbra 2005 sa tak ocitlo v likvidácii sedemnást' rómskych politických strán.

Prehľad rómskych politických strán, ktoré sa v roku 2005 ocitli v likvidácii

	Názov strany	Skratka
1.	Demokratická aliancia Rómov v SR	DAR
2.	Demokratické hnutie Rómov v SR	DHR
3.	Hnutie olaských Rómov Slovenska	HORS
4.	Maďarské demokratické hnutie Rómov v SR	MDHR
5.	Politické hnutie Rómov na Slovensku – ROMA	ROMA
6.	Rómske kresťanské demokratické hnutie v SR	RKDH
7.	Rómsky kongres Slovenskej republiky	RKSR
8.	Rómska národná strana	RNS
9.	Rómska občianska iniciatíva v SR	ROISR
10.	Rómska občianska jednota Slovenskej republiky	ROJ SR

11.	Strana demokratickej jednoty Rómov	SDJR
12.	Strana integrácie Rómov na Slovensku	SIR
13.	Strana ochrany práv Rómov na Slovensku	SOPR
14.	Strana rómskych demokratov v SR	SRD
15.	Strana Rómov Slovenska	SRóS
16.	Strana sociálnej demokracie Rómov na SR	SSDR
17.	Únia – Rómskej občianskej iniciatívy v SR	Ú - ROI

Zdroj: Register strán Ministerstva vnútra Slovenskej republiky

3.4 Rómski politickí lídri?

Dlhodobá fragmentácia na rómskej politickej scéne sa prejavila aj na čoraz nižšej a nižšej dôvere a podpore od samotných rómskych voličov. Rôzne výskumy týkajúce sa rómskej politickej participácie na Slovensku poukazujú na to, že rómski voliči svojich politických reprezentantov vôbec nepoznajú, alebo poznajú len minimálne, a rovnako aj dôvera k tým ktorých poznajú, je nedostatočná a veľmi nízka (Hrustič, 2005). „Podľa výsledkov výskumu z roku 2002 až 67,8% rómskych respondentov nepoznalo žiadnu rómsku politickú stranu, pričom niektorej z rómskych politických strán dôverovalo v tomto období menej ako 17% respondentov“ (Rybová, 2002, s. 77). „Vo výskume Politická participácia Rómov na Slovensku z roku 2005 iba necelá tretina Rómov vedela identifikovať nejakého rómskeho lídra, ktorý obhajuje záujmy Rómov na Slovensku“ (Rybová, 2005, s. 14). Avšak na druhej však si Rómovia vyžadujú vlastnú politickú reprezentáciu. „Vyše 80% Rómov čiastočne alebo úplne súhlasilo s výrokom, že v parlamente a vo vláde má byť vyššie zastúpenie

Rómov. Ochota voliť rómske politické strany je však relatívne nízka. To znamená, že Rómovia chcú byť politicky reprezentovaní, ale so súčasnou reprezentáciou nie sú spokojní“ (Rybová, 2005, s. 17). Aj medzi ľuďmi pracujúcimi v oblasti integrácie Rómov na rozličných úrovniach (štátna a verejná správa, tretí sektor) prevláda presvedčenie, že súčasní rómski politickí lídri nereprezentujú záujmy Rómov. „Ak rozprávame o lídroch, ktorí sú tu, tak rozprávame o lídroch, ktorí sú tu už niekoľko rokov samozvaní a vždy hľadajú partnerov až na základe toho, že niekto od nich niečo chce....“, „...rómske organizácie, spoločenské a politické organizácie sú vo väčšine prípadov organizácie, ktoré nikoho nereprezentujú, zanikajú a vznikajú, zlučujú sa, ale v podstate sú to samozvaní predstavitelia skupín alebo skupiniek. A je veľmi náročné ich zapojiť do výkonu politiky alebo im priblížiť problémy, pretože oni dobre nepoznajú danú problematiku“ (Hrustič, 2015, s. 109).

Súčasnnej rómskej politickej reprezentácii respondenti výskumu okrem nejednotnosti a nízkej legitimity vyčítali aj snahu o dosiahnutie vlastného profitu a účelové spájanie sa do rôznych koalícií či už s inými rómskymi stranami, alebo majoritnými. Rómski politickí lídri doteraz minimálne spolupracovali aj so slovenským tretím sektorom, ktorý zohráva v integračnej politike kľúčovú úlohu (Rybová, 2005).

3.5 Budúca rómska generácia?

Majoritné politické strany tému rómskej politickej participácie stále nevnímajú ako dostatočne dôležitú a súčasné rómske politické strany a elity zlyhávajú pri jej napĺňaní, nádejou pre Rómov samotných, ale aj všetkých, ktorí prorómsky myslia

môže byť jedine nová budúca rómska generácia. Je veľmi nevyhnutné, aby aj samotní predstavitelia Rómov intenzívnejšie vstupovali do riešenia tejto problematiky a boli nielen objektom, ale aj subjektom rómskej politiky (Hrustič, 2015). Existuje niekoľko možností, ako to dosiahnuť.

Prvá možnosť spočíva vo vytvorení silnej a súdržnej rómskej politickej strany založenej na etnickom princípe, podobne ako je to napríklad v prípade Strany maďarskej komunity. „Veľmi ťažko je presvedčiť ľudí, aby sa zapájali do vecí verejných ... je tu ťažká letargia, ale nehovorím nie, pretože moja vízia je rómska politická strana, nakoľko som sa sama presvedčila, že nerómske politické strany nedávajú priestor Rómom ... preto je to dôležité a aj mám informácie, že Rómovia majú snahu založiť politickú stranu a myslím, že je to potrebný krok pre Rómov“ (Kriglerová, 2002, s. 121).

Tento krok sa však javí ako značne problematický. Ako už bolo spomínané niekoľkokrát, „téma integrácie Rómov je viacdimeziálna, nemá len etnický aspekt, ale v súčasnosti predovšetkým sociálno-ekonomický, a je otázne, do akej miery by strana založená výlučne na etnickom princípe mala v takejto konštelácii legitimitu. Zároveň rôzne výskumy poukazujú na to, že Rómovia sami majú skôr tendenciu podporovať vo voľbách politické strany, ktoré riešia predovšetkým sociálne problémy (nezamestnanosť, chudobu, bývanie a pod.)“ (Rybová, 2005, s. 18).

Druhým problémom je otázka, či vôbec môže existovať silná rómska strana, ktorá by získala podporu u viacerých sociálnych vrstiev Rómov a či by sa predstavitelia týchto jednotlivých vrstiev dokázali spojiť aspoň v kľúčových témach. „Aj keby sme všetkých najšikovnejších Rómov dali na kandidátku jednej strany,

povedzme 30, 40, 50 ľudí, tak aj keby boli zvolení, tak pochybujem, že by sa dokázali zhodnúť niekde ako poslanci. Čiže už to je samotný nonsense, aby prerazili“ (Kriglerová, 2002, s. 129).

Tretí problém, ktorému by samostatná rómska politická strana musela čeliť a bolo by pre ňu veľmi náročné uspieť na parlamentnej úrovni, je súčasné nastavenie volebného zákona, na základe ktorého je potrebné dosiahnuť 5%-nú hranicu zvoliteľnosti, aby strana mohla vstúpiť do parlamentu (Hrustič, 2015). „Vzhľadom na súčasný počet Rómov žijúcich na Slovensku (400 000 – 500 000) je prakticky nemožné, aby rómska politická strana získala dostatočný počet hlasov vo voľbách na to, aby sa jej poslanci mohli stať súčasťou Národnej rady SR“ (Kriglerová, 2002, s. 134).

Alternatívou pre Rómov je spolupráca s majoritnými politickými stranami. „Doterajšie snahy o zakomponovanie témy integrácie Rómov do programov majoritných strán zlyhávali jednak na neexistencii politickej vôle majoritných strán, ale aj na nepripravenosti rómskych politikov a političiek takúto spoluprácu s majoritnými stranami naviazať“ (Hrustič, 2015, s. 107).

Významnú rolu v tomto smere už niekoľko rokov zohráva tretí sektor, napríklad slovenské zastúpenie National Democratic Institute, ktorý sa zaoberá práve zvyšovaním rómskej politickej participácie na Slovensku. „Myslím, že istý posun tu už nastal a kde ja ho vidím, tak to sú dve oblasti – samotné voľby a angažovanosť a pripravenosť rôznych rómskych kandidátov“ (Hrustič, 2005, s. 8). Zvýšil sa počet Rómov, ktorí uspeli vo voľbách a bol dokonca aj vyšší počet kandidátov, ktorým sa podarilo získať hlasy aj nerómskych voličov (Hrustič, 2015). Na Slovensku sa

ukázalo, že najlepšou cestou ako začať vytvárať stálu rómsku politickú participáciu je začať na lokálnej úrovni. Je to dlhodobý proces, ale práve takto rómski kandidáti získavajú skúsenosti, idú od úspechu k úspechu v komunálnych a regionálnych voľbách a tým získavajú rešpekt, legitimitu a dôveru vlastných voličov. „Ja budem možno taký trochu poučkový, ale najlepšie bude, ak niekto začne najprv reprezentovať svoju komunitu na lokálnej úrovni a keď ju bude dostatočne dobre reprezentovať a bude mať skúsenosti, aby ju reprezentoval aj na regionálnej úrovni, tak nech ju reprezentuje tam a keď sa mu podarí, tak aj vyššie ... skrátka, ak niekto chce povedať, že reprezentuje Rómov, tak musí reprezentovať niekoho, kto ho pozná“ (Hrustič, 2005, s. 11). Keď akýkoľvek politik získava skúsenosti priamo na lokálnej úrovni, jedná sa o najbližší kontakt s jeho voličmi, čo môže využiť vo svoj prospech. Napríklad je oveľa jednoduchšie zadefinovať potreby a témy na základe priamych skúseností z terénu a z osobnejšej práce s voličmi. „Ako najschodnejšia a najefektívnejšia cesta zvyšovania rómskej politickej reprezentácie by mohlo byť vytvorenie akejkoľvek politickej platformy, ktorá by združovala rómskych politikov a političky z jednotlivých úrovní a vytvárala by priestor pre rómskych politických reprezentantov na tvorbu politických programov a generovanie tém, ktoré by bolo možné naplniť v spolupráci s majoritnými politickými stranami“ (Hrustič, 2015, s. 111).

4. Kapitola

Rómska politická participácia v parlamentných voľbách 2012

a komunálnych voľbách 2014

Táto kapitola sa venuje porovnaniu rómskej politickej participácie v parlamentných voľbách v roku 2012 a komunálnych voľbách v roku 2014, za účelom zistiť, v ktorých z týchto volieb boli Rómovia úspešnejší a v ktorých voľbách viac participovali. Keďže teória hovorí, že čím viac sa jedná o lokálnejšiu politiku, tým je participácia rómskej menšiny vyššia a zároveň aj úspešnejšia, praktické dáta a výsledky z konkrétnych volieb túto teóriu môžu potvrdiť alebo vyvrátiť. Kapitola sa zameriava na jednotlivých kandidátov vo voľbách, či už za majoritné alebo rómske politické strany. Rovnako skúma ich dosiahnuté výsledky a prínos rómskych kandidátov pre rómsku politickú participáciu na Slovensku.

4.1 Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky 2012

Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky v roku 2012 sa stali prelomovými v novodobej histórii Slovenskej republiky. Nové politické hnutie s názvom Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OĽaNO) umiestnilo na svoju kandidátnu listinu štyroch Rómov. Z nich sa na ôsmom mieste na kandidátnej listine nachádzal rómsky kandidát Peter Pollák, ktorý v roku 2010 kandidoval za stranu Most-Híd. Doposiaľ to bolo historicky najvyššie umiestnenie rómskeho kandidáta na kandidátnej listine majoritnej politickej strany so šancou na dosiahnutie zvoliteľnosti do parlamentu. Za toto hnutie kandidovali aj ďalší rómski kandidáti, známy rómsky hudobník Igor Kmeťo na 22. mieste, Marcel Koky na 84. mieste a na 88. mieste Albín Cina. Politická strana Most-Híd nominovala sedem rómskych kandidátov. (Hrustič, 2015). Z 29. miesta

kandidovala rómska aktivistka Ingrid Kosová. Ostatní rómski kandidáti boli na nižších miestach kandidátnej listiny. KDH postavilo dvoch rómskych kandidátov, Miroslava Baníka na 50. mieste a Alexandra Patkola na 100. mieste kandidátnej listiny (Hrustič, 2015).

Štyria rómski kandidáti boli aj na kandidátnej listine Strany maďarskej komunity (SMK). „Zaujímavosťou je, že Ľudová strana - Hnutie za demokratické Slovensko (ĽS-HZDS), nominovala až deväť rómskych kandidátov. Najvyššie na ich kandidátnej listine bol poslanec VÚC v Košickom kraji Gejza Milko“ (Hrustič, 2015, s. 124). Za politickú stranu Slobodné fórum – Robíme to pre deti kandidovala, aj keď bez reálnej šance na zvolenie do parlamentu, novinárka a dokumentaristka Denisa Havrľová (Hrustič, 2015). „Z celkového počtu 24 kandidujúcich strán svojich kandidátov postavila len jedna rómska politická strana, Strana rómskej únie na Slovensku (SRUS), ktorá bola založená v roku 2010“ (Hrustič, 2015, s. 124).

Parlamentné voľby v roku 2012 priniesli významnú zmenu vo výsledkoch rómskych kandidátov. „Peter Pollák z OĽaNO získal 6 072 preferenčných hlasov, čo je doteraz najvyšší počet hlasov pre rómskeho kandidáta v slovenskej histórii, ak porovnáваме všetky typy volieb“ (Hrustič, 2015, s. 125). Stal sa tak vôbec prvým Rómom od vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993, ktorý bol zvolený do Národnej rady Slovenskej republiky. Ďalší rómski kandidáti nedosiahli významnejšie výsledky. Igor Kmet' o za OĽaNO získal 1692 hlasov, Ingrid Kosová za Most-Hid získala 846 preferenčných hlasov a Miroslav Banik za KDH mal 1 045 hlasov. Jediná rómska strana v týchto voľbách, Únia Rómov na Slovensku, získala celkovo 2 891 hlasov, čo predstavovalo len 0,11% všetkých hlasov v parlamentných voľbách (Hrustič, 2015).

Výsledky parlamentných volieb z roku 2012 poukazujú na to, že rómsky kandidát má zatiaľ na Slovensku len minimálnu šancu byť zvolený do Národnej rady Slovenskej republiky a aj to len za podmienky, že bude kandidovať na zvoliteľnom mieste kandidátnej listiny majoritnej politickej strany. „Peter Pollák vďaka zručnostiam a skúsenostiam, ktoré získal pri predchádzajúcich, výsledkovo neúspešných kampaniach, bol schopný vytvoriť dobrý a fungujúci volebný tím. Zároveň mohol použiť významnú podporu svojej politickej strany, ktorá mu pomohla realizovať úspešnú a víťaznú kampaň zameranú nielen na rómskych voličov, ale aj na nerómskych voličov“ (Hrustič, 2015, s. 125).

V parlamentných voľbách v roku 2012 zvíťazila s obrovským náskokom politická strana Smer-SD, a tak sa jej podarilo zostaviť „jednofarebnú“ vládu, samostatne bez koalície s inými politickými stranami. Paradoxom je, že za splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity vláda vymenovala práve Petra Polláka, politika z opozičnej politickej strany. „Tento krok sa dal interpretovať viacerými spôsobmi. Jednak ako signál, že vládna strana Smer-SD nechce prebrať zodpovednosť za riešenia verejnosťou citlivo vnímanej rómskej problematiky a na druhej strane ako krok smerom k rómskym komunitám a zároveň opozičným stranám, keďže za splnomocnenca vymenovali prvého rómskeho poslanca v ére samostatnosti Slovenskej republiky a zároveň opozičného poslanca“ (Hrustič, 2015, s. 126). Peter Pollák sa od 1. septembra 2012 stal splnomocnencom vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity a zároveň si zachoval post poslanca Národnej rady Slovenskej republiky. V tohtoročných voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky nekandiduje ani jedna rómska politická strana. Na kandidátnych listinách majoritných politických strán sa však nachádza niekoľko rómskych

kandidátov, väčšina z nich je vysokoškolsky vzdelaná a má za sebou pôsobenie v komunálnej politike.

4.2 Komunálne voľby 2014

„Podľa prieskumu politickej participácie a politických názorov v rómskych komunitách, ktorý zrealizoval Národný demokratický inštitút pre medzinárodné záležitosti (NDI) v roku 2005, je lokálna samospráva pre Rómov na Slovensku najdôveryhodnejšou úrovňou politiky. Rómovia majú v komunálnych voľbách, v porovnaní s inými voľbami na Slovensku, najvyššiu volebnú účasť. V porovnaní s celkovou volebnou účasťou v komunálnych voľbách v roku 2002, ktorá bola 49,51%, bola volebná účasť Rómov v týchto voľbách 67,1% pri integrovaných Rómoch a dokonca 82,2% pri Rómoch zo segregovaných osád“ (Hrustič, 2015, s. 132).

Popri dôveryhodnosti lokálnej politiky, majú Rómovia na základe spomínaného výskumu tiež pocit, že na politikov na lokálnej úrovni majú aspoň nepatrný vplyv, keďže mnohých poznajú osobne. „Navyše, po decentralizácii vládnej moci má obecná politika množstvo kompetencií, ktoré dávajú lokálnym samosprávam právomoci na riešenie viacerých problémov, ktorým čelia rómske komunity. Lokálna politika je tak pre mnohé rómske komunity kľúčová“ (Hrustič, 2015, s. 129).

Keď sa pozrieme na výsledky predchádzajúcich komunálnych volieb môžeme vidieť stúpajúci počet rómskych kandidátov. Takisto narástol počet zvolených rómskych poslancov a starostov. Za posledné roky je tak jasne viditeľné, že Rómovia majú záujem kandidovať v komunálnych voľbách. Dôvodom je aj fakt, že lokálna politika je pre mnohých Rómov dosiahnuteľnou métou na rozdiel od tej celoštátnej.

Veľmi zaujímavým faktom je, že menej ako jedna tretina Rómov kandidovala v posledných komunálnych voľbách za rómske politické strany alebo ich koalície. Zvyšok rómskych poslancov kandidoval za majoritné politické strany alebo ako nezávislí kandidáti.

„Dokazuje to, že mnohí Rómovia majú veľký potenciál rokovať a vytvárať aliancie s lokálnymi štruktúrami majoritných politických strán a majú osobné väzby na predstaviteľov lokálnych štruktúr týchto strán“ (Hrustič, 2015, s. 129). Keď sa bližšie pozrieme na rozdelenie straníckej príslušnosti zvolených rómskych starostov a poslancov v roku 2014, zistíme, že Rómovia majú stranícke preferencie, ktoré približne kopírujú preferencie politických strán v majorite.

V komunálnych voľbách v roku 2014, bolo do obecných zastupiteľstiev zvolených viac ako 400 Rómov v približne 140 obciach. Zároveň bolo zvolených 34 rómskych starostov, čím sa ich počet v porovnaní s predchádzajúcimi voľbami zvýšil. Z 34 starostov bolo 21 znovuzvolených, z čoho môžeme usudzovať, že voliči boli s ich prácou v predošlom období spokojní. Jedenásť rómskych starostov bolo zvolených za rómske politické strany (SRK – 7, RIS – 2, SRUS – 2), sedemnášť za majoritné politické strany a koalície (Smer-SD – 6, Právo a spravodlivosť – 4, Most- Híd – 2, Strana maďarskej komunity – 2, Strana moderného Slovenska – 1, Strana TIP – 1, Koalícia SRK/SMK – 1) a šiesti kandidovali ako nezávislí. Znovu bola zvolená za starostku jediná rómska žena, Mária Oračková z Lomničky v okrese Stará Ľubovňa (Hrustič, 2015).

V prípade zvolených rómskych poslancov dominovala strana Smer-SD, keď 60 z nich kandidovalo práve za túto stranu. Za rómske politické strany kandidovalo 104 rómskych poslancov (SRK – 53, SRUS – 39, RIS – 12). Tridsaťsedem rómskych poslancov získala strana Most-Híd, 33 Právo a spravodlivosť, 21 Rómov bolo

zvolených za Kresťanskú ľudovú stranu (KĽS), 18 Rómov za SDKU-DS, 15 za SMK, 13 za stranu #SIEŤ, 12 za Stranu moderného Slovenska a 11 za KDĽ. Rómovia boli zvolení aj za menšie strany ako TIP, KSS, NOVA (Hrustič, 2015). Veľmi prekvapujúce je, že len 30 z týchto rómskych poslancov kandidovali ako nezávislí kandidáti. Pri porovnaní s predchádzajúcimi komunálnymi voľbami v roku 2010, keď približne jedna tretina zvolených Rómov boli nezávislí kandidáti, je to veľmi výrazný pokles. „Naopak v komunálnych voľbách v roku 2014 bol do výraznej miery zaznamenaný trend kandidovať za akúkoľvek politickú stranu, aj napriek tomu, že títo kandidáti k daným stranám vôbec žiadne predchádzajúce väzby. Dôvodom, ktorý to spôsobil bol pocit neistoty z toho, že majorita v obci Rómov neprijme a Nerómovia urobia všetko preto, aby zabránili ich zvoleniu. Práve z týchto dôvodov sa v komunálnych voľbách v roku 2014 ocitlo mnoho Rómov na kandidátnych listinách netradičných politických strán ako napríklad strana TIP či Právo a Spravodlivosť“ (Hrustič, 2015, s. 113).

Prehľad zvolených rómskych politikov v komunálnych voľbách od roku 2002

Zdroj: NDI Slovensko	2002	2006	2010	2014
Počet obcí, kde boli zvolení Rómovia	55	95	130	140
Zvolení rómski poslanci	158	220	330	400
Zvolení rómski starostovia	11	19	29	33

Na prvý pohľad to vyzerá tak, že v prípade zvolených rómskych starostov a poslancov ide o relatívne vysoké čísla a rómska menšina je v komunálnej politike zastúpená dostatočne. Ak sa však pozrieme na absolútne čísla, zistíme, že v komunálnych voľbách bolo celkovo zvolených okolo 21000 poslancov a 2900 starostov.

Rómskych poslancov bolo zvolených len okolo 400 a starostov 34. To znamená, že rómski poslanci a starostovia tvoria necelé 2% všetkých poslancov a starostov na Slovensku (Hrustič, 2015).

„Z tohto hľadiska je podiel zvolených Rómov v orgánoch obcí a miest skutočne veľmi nepatrný a o ideálnom reprezentatívnom zastúpení sa ešte v žiadnom prípade nedá hovoriť“ (Hrustič, 2015, s. 127).

Je zrejmé, že v niektorých obciach, v ktorých Rómovia tvoria väčšinu, má vplyv na úspech rómskych kandidátov aj demografický faktor. Avšak nie je to pravidlom. V komunálnych voľbách v roku 2014 viac ako polovica rómskych kandidátov bola zvolená v obciach, kde nie je väčšinová rómska populácia. Rovnako je potrebné zdôrazniť, že ak tvoria Rómovia v obci väčšinu populácie, vôbec to neznamena, že obsadia aj väčšinu v obecnom zastupiteľstve alebo budú mať v obecnom zastupiteľstve nejakých svojich zástupcov (Hrustič, 2015). „Problémom je, že vo voľbách buď kandiduje veľký počet rómskych starostov alebo sa rómske hlasy triešťa a Rómovia sa nedokážu dohodnúť na jednotnej podpore najsilnejších kandidátov“ (Hrustič, 2015, s. 135).

Záver

Za viac než 25 rokov sa nepodarilo rómskym lídrom na slovenskej politickej scéne výraznejšie presadiť. Ako náznaky progresívneho trendu môžeme vnímať zvolenie prvého Róma, Petra Polláka, do Národnej rady Slovenskej republiky a takisto aj stúpajúci počet rómskych poslancov a starostov na komunálnej úrovni. Na druhej strane je však potrebné podotknúť, že ich počty stále nie sú adekvátne k celkovému počtu Rómov na Slovensku. Dôvody tohto stavu boli naznačené v práci. Patrí medzi ne nejednotnosť a časté súperenie medzi Rómami samotnými ako aj nedôvera k intenzívnejšej spolupráci s rómskymi politikmi na úrovni majoritných politických strán. Dovolím si tvrdiť, že akési očakávania majority, že si Rómovia dokážu vytvoriť jednotnú a silnú politickú reprezentáciu, nie sú podložené žiadnym relevantným základom.

Myslím si, že je dôležité položiť si otázku, či sa dá neschopnosť zmobilizovať veľký počet rómskych voličov v zmysle etnickej mobilizácie pripísať aj zlyhaniu rómskych elít?

Viac než 25 rokov rôznych snáh o presadenie sa Rómov na politickej scéne na Slovensku je možné vnímať ako postupné učenie sa a osvojovanie si zručností rómskych lídrov a elít, obzvlášť v prostredí, kde ich politickí konkurenti a potenciálni partneri v podobe majoritných strán majú obrovský historický, ale aj sociálno-politický náskok.

Ako ukázala táto práca, v krátkej histórii rómskej politiky na Slovensku sa dá identifikovať niekoľko momentov, ktoré naznačili veľký potenciál na intenzívnejšiu mobilizáciu Rómov:

- 1) Počas nežnej revolúcie a krátko po nej sme mohli vidieť náznaky rómskeho hnutia inšpirovaného eufóriou mladej novej demokracie. Začali sa vytvárať regionálne a lokálne združenia Rómskej občianskej iniciatívy po celom Československu, a rómske elity sa vďaka tejto energii mobilizovali a aktivizovali.
- 2) Náznaky istého potenciálu organizovanejšej mobilizácie Rómov priniesli aj úspešné výsledky rómskych politikov v komunálnych voľbách.
- 3) Nádej byť zvolený aj v parlamentných voľbách priniesol Peter Pollák, ktorý mal okolo seba tím šikovných ľudí. Zároveň je nutné povedať, že mu majoritná strana poskytla dostatočný priestor na sebarealizáciu a rovnako mu poskytla zvoliteľné miesto na kandidátnej listine.

„Pre rómsku politickú participáciu nie je dôležitá len mobilizácia Rómov na etnickej báze, ale rovnako aj schopnosť rómskych lídrov vstupovať do aliancií a získavať si rešpekt majoritných politických strán a politikov“ (Hrustič, 2015, s. 130).

Doteraz z hľadiska počtu zvolených Rómov bola od roku 1989 najúspešnejšia aliancia Rómskej občianskej iniciatívy s Občianskym fórom a Verejnou verejnou proti násiliu počas prvých slobodných volieb v roku 1990. Veľmi úspešný výsledok dosiahla aliancia s majoritným politickým hnutím OĽaNO v roku 2012, keď bol zvolený Peter Pollák. Tu je však dôležité zdôrazniť, že pri jeho zvolení do Národnej rady Slovenskej republiky hral dôležitú rolu vplyv majoritného politického hnutia s veľkou šancou na dosiahnutie päťpercentného kvóra potrebného na zvolenie do parlamentu.

Dôležitú úlohu zohral aj samotný Peter Pollák, ktorý niekoľko rokov pracoval na regionálnej úrovni a získal tak dostatočný politický a sociálny kapitál (Hrustič, 2015).

Je však veľmi potrebné podotknúť, že práve politické hnutie OĽaNO je spoločensky vnímané ako politicky netradičné a nestabilné, keďže sa jedná o hnutie nezávislých osobností bez uceleného programu či vízií. To poukazuje na fakt, že spolupráca Petra Polláka s hnutím OĽaNO je len zvýraznením skutočnosti, že vo viac než dvadsaťročnej histórii samostatného Slovenska majoritné politické strany do veľkej miery ignorovali rómskych politikov a aj najetablovanejšie majoritné strany na Slovensku s Rómami spolupracovali len v minimálnej miere.

Navyše okrajovú rolu rómskej politickej reprezentácie ešte umocňuje aj fakt, že väčšinová populácia vníma rómskych politikov najmä na lokálnej úrovni ako hrozbu. Práve v tomto kontexte považujem za kľúčový a nebezpečný výrok predsedu vlády Slovenskej republiky Róberta Fica, ktorý povedal: „Máme obce, kde nám tak prudko stúpa počet rómskych spoluobčanov, že zrazu zistíme, že budú môcť voliť vlastných primátorov, vlastných starostov“ (Fico, 2012). Myslím si, že je úplne zrejmé, že na komunálnej úrovni dokážu byť veľmi prínosní aj rómski politici. Avšak aj kvôli takýmto nebezpečne smerovaným vyhláseniam v majorite prevláda veľká nedôvera k ich kompetenciám a prínosu pre samotné obce.

Tieto negatívne postoje majoritných občanov vyvrcholili v roku 2014, keď bol dokonca prijatý nový volebný zákon, ktorý obsahoval podmienku vzdelanostných limitov pre kandidátov na starostov a primátorov. Ústavný súd Slovenskej republiky však zachoval zdravý rozum a na podnet niektorých poslancov z opozičných politických strán platnosť týchto vzdelanostných limitov pozastavil s podozrením na protiústavnosť, a tak mohli nakoniec v komunálnych voľbách kandidovať všetci kandidáti. Obzvlášť zarážajúca však bola verejná diskusia na túto tému.

„Vzdelanostné limity boli pripisované najmä rómskym starostom a kandidátom na starostov, keďže Rómovia sú na Slovensku považovaní za menej vzdelaných, bez

Kvetko, Politická participácia rómskej menšiny na parlamentnej úrovni na Slovensku
od roku 1989

ohľadu na to, že aj medzi majoritným obyvateľstvom existuje veľa starostov bez
stredoškolského vzdelania“ (Hrustič, 2015, s. 141).

Bibliografické odkazy

- Barany, Z. (2002). *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dostál, O. (2005). Národnostné menšiny. In M. Bútora, *Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti* (s. 208-214). Bratislava: IVO.
- Fico, R. (1. apríl 2012). Fico chce ústupky v ľudských právach pre rómsky problém. (L. Vanková, Dotazovateľ)
- Hayden, R. (2002). *Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites in South Asia and the Balkans*. New York: Columbia University Press.
- Hojsík, M. (2010). Rómovia a my. Kam priaznivé zmeny nedorazili. *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*, 225-228.
- Hollinger, D. (1995). *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York: New York University Press.
- Hrustič. (2015). Čierne-biele svety. In T. Podolinská, *Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku* (s. 104-145). Bratislava: VEDA.
- Hrustič, T. (2005). *Roma political participation and public opinion survey – Slovakia 2005* (s. 7-14). Washington DC: National Democratic Institute for International Affairs.
- Jurová. (1999). Pokus o pohľad na niektoré problémy vývoja Rómov na Slovensku. *Internetový časopis SAV Košice*, 14-15.
- Jurová, A. (2006). Pokus o pohľad na niektoré problémy vývoja Rómov na Slovensku v 90. rokoch. *Romano nevo ľil*, Nakladateľství Doplněk.
- Kriglerová, E. (2002). Rómovia versus majorita. In IVO, *Rómske hlasy* (s. 117-134). Bratislava: IVO.
- Lijphart, A. (1969). *Consociational Democracy: World Politics*.
- Linssen, R. (2002). Conventional and unconventional political participation. *Leading and learning of political participation*, (s. 3-16). Amsterdam.
- Mesežnikov, G. (1996). Vnútropolitický vývoj a politická scéna v SR. In M. Bútora, *Slovensko 1995, Súhrnná správa o stave spoločnosti* (s. 10-21). Bratislava: Nadácia Sándora Maráiho.
- Milbrath, L. (1976). *Political Participation: How do people get involved in politics?* Lanham: University Press of America.
- Pečínka, P. (2009). *Romske strany a politici v Evrope*. Brno.

Kvetko, Politická participácia rómskej menšiny na parlamentnej úrovni na Slovensku od roku 1989

- Rybová, J.(2005). Rómska politická participácia. In NDI, *Záverečná správa z výskumu NDI* (s. 14-19). Bratislava: NDI.
- Rybová, J. (2002). Rómska politická reprezentácia. In IVO, *Rómske hlasy* (s. 67-90). Bratislava: Kalligram.
- Scheffel, D. (2009). *Slovenskí Rómovia a ich susedia*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- Scheffel, D. (2014). Slovenskí Rómovia ako susedia. In V. Benč, *Otázky politickej participácie Rómov* (s. 11-13). Prešov: Slovenska spoločnosť pre zahraničnú politiku.
- Šebesta, M. (2002). Rómska politická scéna. In M. Vašečka, *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku* (s. 295-312). Bratislava: Čačipen pal o Roma.
- Vašečka, M. (2002). Rómovia a politická participácia. In IVO, *Rómske hlasy* (s. 19-32). Bratislava: IVO.
- Wirth, L. (1945). *The Problem of Minority Groups*. Philadelphia: Scientific vl.